

MUZEUM ZIEMI LUBUSKIEJ

HIERONIM SZCZEGÓŁA

**KASPER ELYAN Z GŁOGOWA
PIERWSZY POLSKI DRUKARZ**

*Z badań
nad przeszłością
Ziemi Lubuskiej*

ZIELONA GÓRA 1968

MUZEUM ZIEMI LUBUSKIEJ

HIERONIM SZCZEGÓŁA

**KASPER ELYAN Z GŁOGOWA
PIERWSZY POLSKI DRUKARZ**

***Z badań
nad przeszłością
Ziemi Lubuskiej***

I N F O R M A T O R

PROJEKT OKŁADKI:
art. plast. Józef Burlewicz

cyf. 5

WYDAWCA
MUZEUM ZIEMI LUBUSKIEJ
I TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ MUZEUM
W ZIELONEJ GÓRZE, AL. NIEPODLEGŁOŚCI 15

Zlg-45 zam. 2395 1-68 1000+30 egz. B6 — O-4/111

P 249/20

KASPER ELYAN Z GŁOGOWA PIERWSZY POLSKI DRUKARZ

ZIEMIA NADODRZAŃSKA wydała wielu sławnych ludzi, których nazwiska złotymi zgłoskami zapisane zostały w dziejach kultury polskiej. Warunki historyczne nie pozwalały im rozwijać swoich talentów i służyć ziemi rodzinnej w miejscu urodzenia, ale zmuszały do wędrówki do miast uniwersyteckich, gdzie też najczęściej osiadali po skończonych naukach poświęcając się karierze naukowej, literackiej czy też dyplomatycznej.

Charakterystycznym rysem owych wędrówek uniwersyteckich było naturalne ciążenie synów ziemi nadodrzańskiej ku Krakowowi. Dotyczy to zwłaszcza okresu późnego średniowiecza i renesansu. Przodowali w tych wędrówkach do Krakowa głogowianie, co jest zrozumiałe, zważywszy, że Głogów stanowił w tamtych czasach polityczną i kulturalną stolicę północnego Śląska.

Wśród kilkutysięcznej rzeszy scholarów ze Śląska, jacy przewinęli się przez krakowską wszechnicę w XV i XVI wieku była spora grupa głogowian oraz młodzieży z miast terenu księstwa głogowskiego. W latach 1433—1510 zapisało się w Krakowie 120 scholarów z Głogowa oraz 30 z Koźuchowa, 20 z Żagania, 15 ze Szprotawy i 12 z Zielonej Góry. Była więc w Krakowie każdego niemal roku spora kolonia scholarów z księstwa głogowskiego. Było też w tych latach i wśród magistrów i bakałarzy na uniwersytecie sporo rodowitych głogowian.

Już w 1407 r. widzimy wśród krakowskich profesorów głogowianina Mikołaja z Głogowa, który zdobywszy wykształcenie na uniwersytecie w Pradze, przeniósł się, podobnie zresztą jak wielu innych Ślązaków, do niedawno odnowionej wszechnicy jagiellońskiej.

Kilka lat później spotykamy w Krakowie dwóch braci Stoków z Głogowa. Jan Stok został w 1419 r. rektorem szkoły we Wrocławiu, a jego brat Mikołaj był przez pewien czas altarystą w Głogowie, po czym kontynuował studia prawnicze we Wiedniu i zrobił karierę na dworze cesarza Zygmunta. Na drugą połowę XV wieku przypada wspaniała kariera akademika Jana z Głogowa w Krakowie.

Głogowianie najliczniej obok wrocławian przez cały XV i XVI wiek podążali do Krakowa. Wybitny głogowianin, uczony i rektor krakowskiej uczelni Andrzej Schoneus napisze później:

„Zawsze Akademia ta trwałym ogniwem nauk i jakoby świętego pokrewieństwa była połączona ze Ślązakami. Pielęgnowała i kształciła Ślązaków... od nich nawzajem nieprzerwanie czczona i przyozdubiana... Toteż była i jest dotychczas całej Sarmacji i naszego Śląska wszechnicą, z której niezliczeni i doskonali kościoła twego zastępcy wychodzili zawsze i teraz wychodzą”.

Jednym z wybitnych synów ziemi głogowskiej XV wieku, był — niesłusznie dziś zapomniany — pionier polskiego drukarstwa Kasper Elyan z Głogowa.

W 35 lat po wynalezieniu przez Jana Gutenberga czcionki drukarskiej, wydrukowano w 1475 r. we Wrocławiu pierwszą książkę na Śląsku. Nosiła ona łaciński tytuł „*Statuta synodalia episcoporum vratislaviensium*” i zawierała teksty modlitw codziennych.

ziger. gestorben vnd begraben ist. v̄ d̄ zur
hellen gefaren ist. v̄nde an dem drit̄te ta
ge irstanden ist v̄ d̄ den toten. zu d̄ h̄ym
n ein gefaren ist v̄nd sitzet zu der rechte
m hant des almechtigen v̄aters. v̄ d̄ dan
ne her zukemph̄tig ist zu richten lebē
gen v̄nd toten. Ich ḡleube in den heyligē
gest. die heylige cr̄stliche kirche. geme
schafft der heyligen v̄orgēbungē der su
den. des fleischs v̄fferle. d̄unge. v̄nde
das ewige leben Amen.

Stożę nafs gęż ḡli nanpebeſach ofr̄p̄e
eje ḡmpe t̄we buo; iwa w̄uola . pako na
nebi tako n̄żem; . Chleb nafs w̄. Jedny
ożp̄ n̄am; diſſ; o; puſt; n̄ n̄aſſe w̄p̄unp
pako m̄p̄ o; puſt; iwie n̄aſſm̄ w̄p̄n̄o; w̄a
c; om; . Ke n̄em; o; w̄; n̄aſ napokufch; n̄p; a
le; b; w̄ n̄aſ o; d; leho Amen .

Ś; d; r; w; a ſt; a; r; i; a m; i; l; o; ſt; e; z; i; p; y; l; n; a; b; o; g; ſt;
a; b; u; b; o; g; u; ſt; a; w; p; e; n; a; s; t; i; m; p; e; z; i; n; e; w; p; e; ſt; i; e; z;
a; m; i; b; g; u; ſt; a; w; e; n; p; e; w; o; c; i; p; o; d; b; r; a; u; e; h; a; z; t; u;
e; g; o; ſ; u; a; . t; e; z; o; i; j; u; s; e; i; i; u; s; . Amen .

Pierwszy polski tekst
drukowany w „Statutach synodalnych Elyana z 1475 r.

Nie byłoby w tym fakcie nic nadzwyczajnego — naturalnie poza osiągnięciem kulturalnym w skali prowincji śląskiej — gdyż sztukę drukarską znały w tym czasie już 52 miasta w Europie. Był wśród nich również stołeczny wówczas Kraków, w którym dwa lata wcześniej w 1473 r. powstały pierwsze oficyny drukarskie, a w 1474 r. ukazał się pierwszy znany w Polsce druk „*Candelarium anni Dcmini 1474*”.

Kapitałne znaczenie książki wrocławskiej polega jednak na tym, że zawierała ona równocześnie pierwszy w Polsce tekst drukowany w języku polskim. Wśród modlitw łacińskich był w niej bowiem również polski tekst najpopularniejszych wówczas modlitw: *Ojciec nasz, Zdrowaś Mario* i in. Polski druk ze Statutów synodalnych wyprzedził więc o ponad 30 lat następny polski druk, którym był fragment łacińskiego wydania tzw. *Statutu Jana Łaskiego* (ok. 1506 roku).

Zatem historia znów powtórzyła się, gdyż pierwsze polskie zdanie zostało zapisane także na Śląsku, w znanej „*Księdze henrykowskiej*” z 1270 r., podobnie zresztą i pierwszy psalterz łacińsko-polski (psalterz floriański) wykaligrafowany został na ziemi śląskiej w XIV w.

Zostawmy jednak ciekawą skądinąd analizę lingwistyczno-historyczną pierwszego polskiego inkunabułu, a zajmijmy się bliżej jego twórcą.

Kim był człowiek, któremu kultura polska zawdzięcza pierwszy polski druk? Czy był to jakiś wędrowny drukarz, który przybył z Zachodu, aby u nas rozpowszechnić — mimo wszystko — rzadko spotykaną jeszcze wówczas sztukę drukarską? A może był — podobnie jak wielu drukarzy krakowskich — bogatym mieszczaninem niemieckim? — Pytania te długo pozostawały bez odpowiedzi. Wprawdzie tajemniczy twórca książki z 1475 r. umieścił na karcie

Wparze w dęgi oteza wst. h. moguczego
trowzitala nrebe y zemi e wihelu crista se
na gegegedy nego pana nallego gem. se
focul ouchem sropctim poradil se od ma
rie dreuicze vmarcon sed pulkownik
fundim vkrizowā vmił pogreben wstu
pil de depekla trzeci dan zmirnich wstał
wstupil nanye besta sedynaprauczi bog
Orze vszechmoguczego gm. przigodze lau
n diez y ppe y martve. wierzę wstlyentego
tucya sientu cieraau obiecau euientich
obczuanije od pultianije grlicchow sm
rtuch vstanie a popom vlesni przicbit a
men.

Item statimus qd casus Papales. et E
piscopales tradantur ad S. modum.

Sciendum breuiter. p: o quibus casibus
ac penitentijs sit penitens ad Episcopum
remittendus. Ad cuius rei memoriam e
uidentem ommissis difficultatibus. dico
primo. Quod penitenciarum alia est pub
lica. alia est bl. canis. alia vero priuata.

tytułowej napis, że jest ona wydana „*per C. E/Lyan*”, jednak uczeni długo nie mogli go zidentyfikować.

Litera C, która była niewątpliwie pierwszą literą imienia, odczytana została jako *Conrad*, natomiast nazwisko *Elyan*, potraktowano jako biernik od *Elias* i przyjęto uważać, że twórcą „*Statutów synodalnych*” był niejaki Konrad Elias.

Nie wniosło to jednak nic nowego do wyjaśnienia personaliów drukarza, podobnie jak niewiele wniosło odkrycie, że chodzi jednak o Caspra Elyana, kanonika kościoła św. Jana we Wrocławiu. Innych śladów długo nie można było znaleźć. To, jakiej narodowości był Elyan i skąd pochodził, nadal pozostawało tajemnicą.

Dopiero odnalezienie Elyana w spisie słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego z 1461 r. pozwoliło znaleźć inne ślady i odtworzyć jego życiorys.

„*Album studiosorum universitatis cracoviensis*” zawiera spis wszystkich słuchaczy uniwersytetu od 1400 roku i oprócz nazwiska notuje także miejscowość rodzinną słuchacza. Obok nazwiska Elyana widnieje nazwa Głogoviae.

W Głogowie znaleziono już dalsze ślady i twórcą pierwszego tekstu drukowanego w języku polskim przestał być istotą nieznaną, chociaż jeszcze dziś daleko jest do poznania w całości dziejów jego niezwykle interesującego życia.

Oto jak przedstawiają się w skrócie dzieje tego zasłużonego głogowianina.

Urodził się ok. 1435 r. w Głogowie. Ojciec jego był rzemieślnikiem, a dziad Marcin Elyan pochodził z pobliskich Polkowic. Posiadał jeszcze Kasper młodszego brata, Ambrozego oraz siostrę nieznanego imienia.

Narodowość Elyana nie budzi wątpliwości. Był Polakiem. Świadczy o tym zapis „*natione Polonus*” obok jego nazwi-

dictorum: casuum ignorantiam pretendere
re possit. Datum wratislaviae quarta men-
tis february Anno dñi Mcccclxxi. nostro
minori sub Sigillo pñtibus appresso .

Hec de Casibus per dñm Rudolphū Ep̄re-
wrat̄ reseruatis. Plures em̄ alij Casus ī
quibus Confitentes ad Ep̄m. et in quibus
de Jureconi. muni ad papam remittuntur.
In Synodalibus statutis dñi Conradi Ep̄-
piscopi wrat̄ vniacū Canonibus peniten-
cialibus habentur. Quos quilibet sacer-
dos (iuxta p̄ratorū statutorū tenorē) sci-
re. aliasq; in eo vix sacerdotis nomen con-
stabit. īp̄aq; statuta in eccl̄ia sua habere.
publicare. districteq; observare. tenetur.
Que vniacū statutis dñorū Petri et Ru-
dolphi Ep̄onū wrat̄. p̄ laude dei cōmuniq;
vtilitate Cleri in alma vrbe wrat̄ p. C. E-
lyan Colligiate. e. s. Crucis ibid Succen-
torem Impressa a feliciter cōsumata sunt.
Anno dñi Mccc. lxxv. Nona vero die men-
sis Octobris. Sic Laus Deo .

ska w spisie słuchaczy uniwersytetu w Lipsku, gdzie Kasper zapisał się w 1451 r.

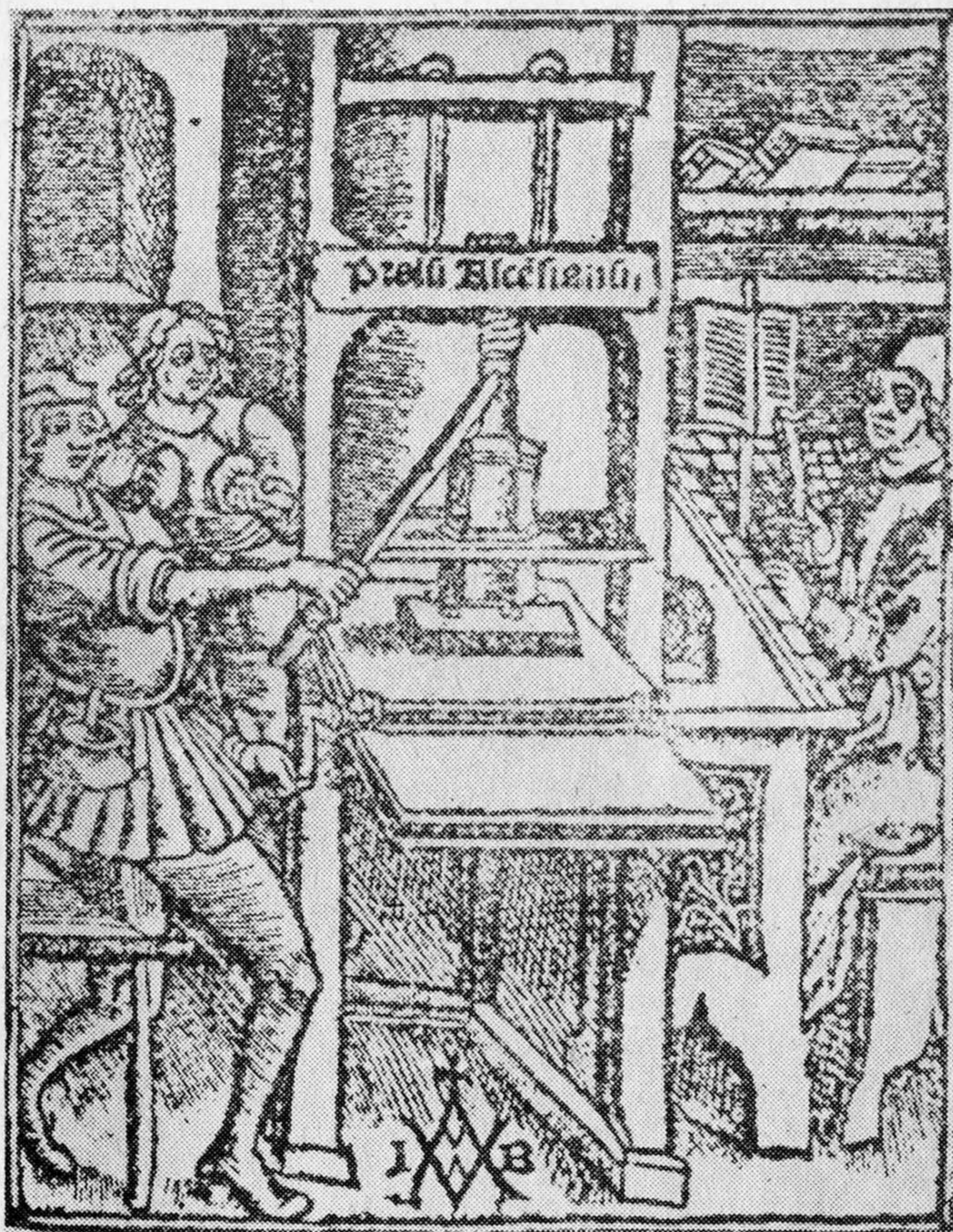
Młody Kasper musiał zatem po ukończeniu szkoły katedralnej w Głogowie udać się na dalsze studia do Lipska, gdzie w 1451 r. został immatrykulowany wśród nacji polskiej, a w 1455 r. został bakałarzem. W 1461 roku zapisuje się na Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, gdzie studiuje prawo. Prawo zgłębia także w 1467 r. w Erfurcie. Oprócz prawa studiował także teologię i po kilku latach bakałarstwa spotykamy go w latach 1477 — 1482 jako kanonika kościoła św. Jana we Wrocławiu. Od 1475 r. rozpoczyna również we Wrocławiu działalność wydawniczą i drukarską.

Był zatem Elyan człowiekiem bardzo wykształconym, wychowankiem trzech znakomitych wówczas uniwersytetów europejskich, znawcą prawa i teologii. Sztuki drukarskiej musiał się nauczyć w czasie wędrówki po uniwersytetach niemieckich, najprawdopodobniej w Erfurcie, skąd blisko było do Moguncji, rodzinnego miasta Gutenberga.

Języka polskiego natomiast na pewno nie musiał się uczyć będąc rodowitym Polakiem i mając możliwość odświeżenia go w czasie zetknięcia się w Krakowie z tamtejszymi humanistami.

Wprawdzie druk i sam język „Statutów” jest dość prymitywny, ale został na pewno złożony ściśle według rękopisu, gdyż nie różni się od innych polskich tekstów tego okresu.

Poza „Statutami”, wydał Elyan jeszcze pięć innych książek w języku łacińskim, a wśród nich znany podręcznik obrzędów kościelnych napisanych przez Mikołaja Pszczółkę z Błonia. „Sacramentale” znane było nie tylko w Polsce, ale i w innych krajach i miało w latach 1475 — 1500 dziesięć wydań.

Drukarnia renesansowa

Nowo-zebrańe

OBIECADŁO

do fylábizowania y czytania

dla potrzeby

szkolow

Gornego Slaská szkol

po polsku y po niemiecku wyprawione

Sagan,

Im Verlage der katholischen Triebkutschule

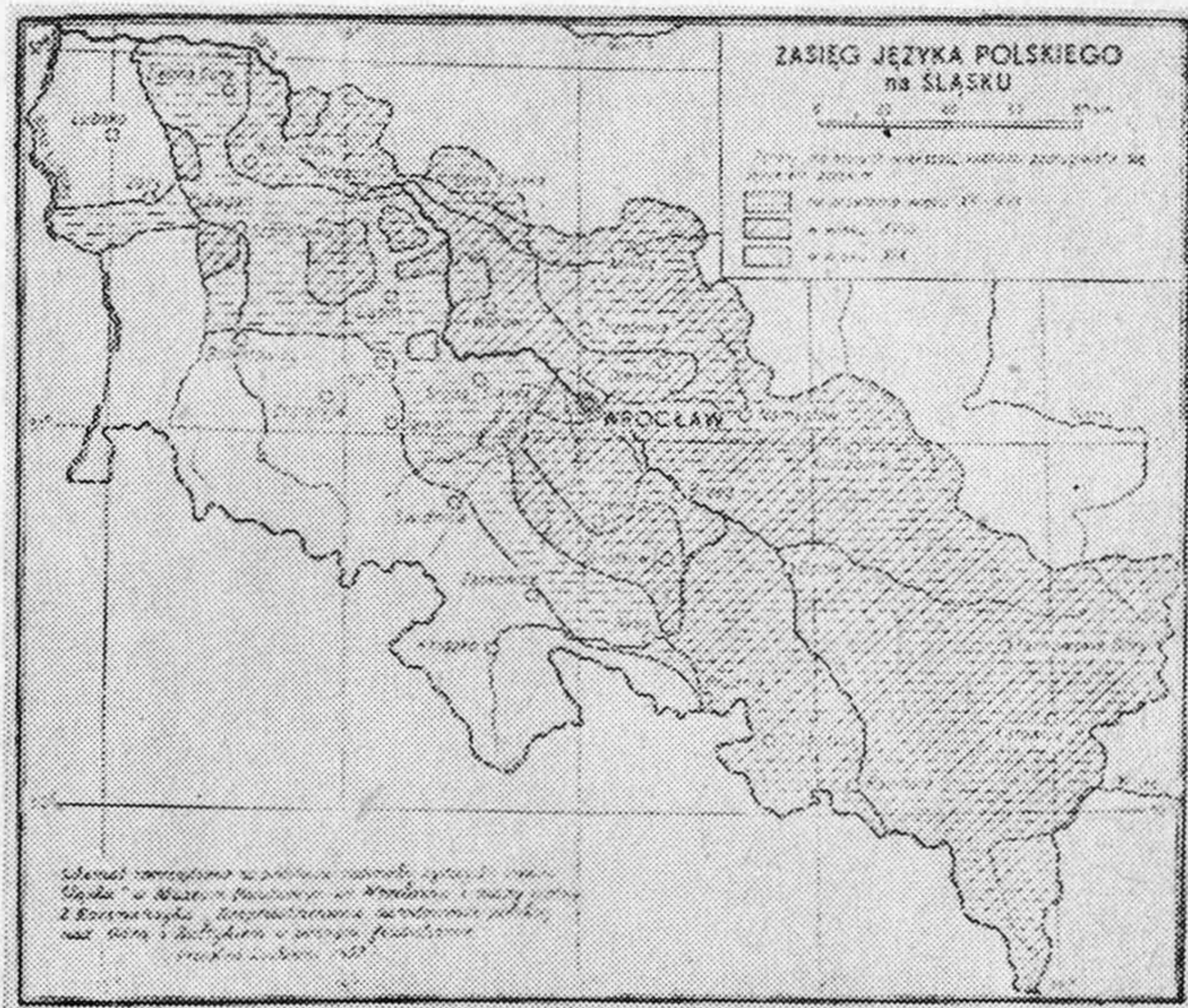
Wir allergnädigste Privilegio

Gedruckt bey Johann Christoph Couhen,

Elementarz polski drukowany w Żaganiu w XVIII wieku

Kasper Elyan zmarł w 1486 r. w drodze z Rzymu, a wraz z jego śmiercią zanikła we Wrocławiu na kilka lat sztuka drukarska.

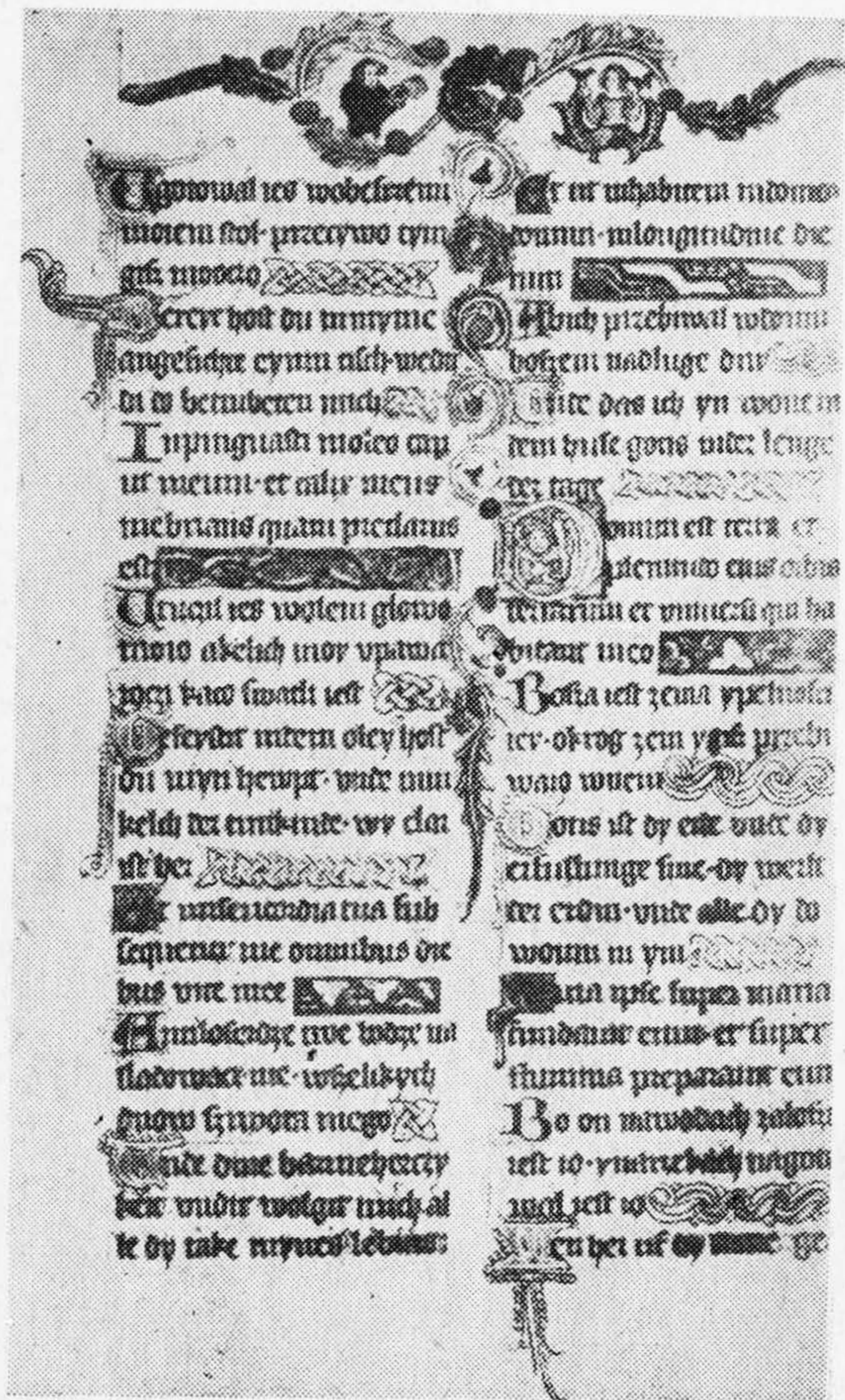
W dziejach piśmiennictwa polskiego zapisał się Elyan złotymi głoskami, jako jeden z pierwszych drukarzy

Mapa zasięgu języka polskiego na Śląsku

w Polsce i jako prekursor drukarstwa w języku polskim. Osobną chlubną kartę stanowią zasługi Elyana w dziejach polszczyzny na Ziemiach Zachodnich. Drukowany przez niego polski tekst, pozostał trwałym pomnikiem polskości Ziemi Zachodnich.

Watro w tym miejscu przypomnieć jeszcze kilka innych faktów związanych z rozwojem sztuki drukarskiej na środkowym Nadodrzu. Rozwinęła się ona bowiem na tym terenie wyjątkowo wcześnie. Do najbardziej znanych ośrodków sztuki drukarskiej na tym terenie należały począwszy od

Karta psalterza floriańskiego

końca XVI wieku Bytom Odrzański, Głogów, Koźuchów, Żagań, Żary, Wschowa i Szlichtyngowa.

Karol Estreicher, sławny bibliograf polski wymienia w 8 tomie swej „Bibliografii” druki powstałe w Głogowie już w 1593 roku. Większa ilość starodruków pochodzących z głogowskiej oficyny wydawniczej Joachima Funka, a zachowanych do dziś w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu datowana jest na lata 1606—1607. Po pożarze miasta w 1615 r. w czasie którego spłonęła również drukarnia Funka, odbudował ją w latach następnych i już w 1625 r. zaczął drukować liczne polonika, a wśród nich liczne dzieła Pawła z Czarnkowa, przeora głogowskich dominikanów.

Jeszcze w XVIII i XIX wieku głogowskie drukarnie wypuszczały liczne książki polskie (w tym także podręczniki szkolne) drukowane na zamówienie szkół wielkopolskich.

Również i w bytomskiej drukarni drukowano w latach 1617—1622 liczne polonika. Pod koniec XVII i na początku XVIII wieku rozległą działalność prowadziła oficyna drukarska w Koźuchowie. Szeroko znana była również oficyna drukarska w łużyckich Żarach.

W tym samym czasie rozwija też działalność nadworna drukarnia książęca w Żaganiu. W czasie gdy należała ona do ówczesnego księcia żagańskiego Albrechta Wallensteina, drukował w niej swoje dzieła słynny astronom i matematyk Jan Kepler, który w latach 1628—1629 mieszkał i tworzył w Żaganiu.

Również w Żaganiu, drukowano i wydawano liczne polonika, z których najbardziej znany, to słynny XVIII-wieczny elementarz polski.

A zatem tradycja drukowania polskich tekstów i wydawania poloników zapoczątkowana przez Elyana, kontynuowana była przez drukarzy śląskich aż do XIX wieku.

